

HUNYADY GYÖRGY – MÜNNICH ÁKOS

A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell

A tanulmányban röviden leírjuk az erkölcsiséggel kapcsolatos követelményekre vonatkozó általános elképzeléseinket, amelyek természetes módon táplálkoznak a pszichológia és más társadalomtudományok tudásából, e tézisek háttérodalma olyan szerteágazó és gazdag, hogy tételes hivatkozásaival nem terheljük túl tanulmányunkat, viszont a megközelítés mind konkrétabb kifejtése során megjelöljük a legközvetlenebb szakirodalmi támpontokat. Célzott vizsgálódásunk megalapozásához szükség van azon társadalmi-pszichológiai feltételek azonosításához és kielégítő meghatározásához, amelyek között a „szilárd erkölcsiség elvárás” megjelenik, érvényesítésének lehetőségei kibontakoznak (vagy beszűkülnek) és empirikus vizsgálatára sor kerülhet.

Az erkölcsiséggel kapcsolatos kívánalmak társadalmi-pszichológiai alapjai

A szilárd erkölcsiség intézményes formát öltő követelményének összefonódó három gyökere a rendigény, a jogállamiság eszméje és a belőle fakadó igazságosság-méltányosság, valamint a legitimitás mint a jogállamiság valóra váltásának és fenntartásának a társadalmi köztudatban rejlő garanciája.

A rend iránti igény a legalapvetőbb motivációk közé tartozik – összefüggésben és egységben az emberek biztonságsszükségletével –, ami kihat az egyéni viselkedésre, s különösképpen fontos alakító tényezője az emberi kapcsolatoknak, társadalmi-politikai viszonyoknak.

A stabilitás az a követelmény, amit az emberek a közvetlen környezetük iránt támasztanak, és amit szervezett társadalmi-állami környezetükkel kapcsolatban is várnak. Ez természetesen nem benuult állandóság, hiszen számos ismert előny származik abból, hogy a társadalom gazdasága és hatalmi rendszere mozgékony, változó, fejlődőképes, de ezek az előnyök csak olyan a hátterén jelentkeznek, ahol a dinamikának megvan a maga szabályrendszere, amire ki-ki biztonsággal számíthat. A rendigény minden történeti és szervezeti tapasztalat szerint felcsap akkor, amikor fellazult és anarchikus viszo-

nyok bizonytalanságba sodorják az embereket, ez például a magyarázata annak, hogy forradalmi állapotok után és annak ellenszereként (akár önkényes, kikényszerített) diktatórikus berendezkedéseknél sikerrel jelentkeznek.

A rendigény társadalmi szerepét mi sem jelzi jobban, mint azok a viszonylag friss szociálpszichológiai tanulmányok, amelyek bizonyítják, hogy egy adott rendszerben hátrányt szenvedő emberek és csoportok önérdékük feláldozása árán is a rendszer fenntartása mellett vannak, magatartásukban és attitűdjeikben egyaránt¹. A társadalom működőképességét és hangulati stabilitását fenntartó *rend része* az emberi magatartás- és viszonyrendszer *erkölcsi szabályozása* is.

A társadalom szervezett, rendezett életében kulcsfontosságú jellemény volt a *jogállamiság* megjelenése, amelynek lényege, hogy a hatalmi viszonyok, az irányítás és a kontroll megfogalmazott, rögzített, követendő szabályok szerint alakul.

A személyek és csoportok kapcsolatát rendező törvények megjelennek egyeduralmi rendszerekben is, szerepük azonban a demokratikus jellegű jogállamokban teljesebb ki, amikor is az állam által érvényesített szabályokat nem egyéni döntés szüli és alakítja tovább, hanem a szűkebb vagy tágabb társadalmi konszenzust megjelenítő népképviselői fórumok. Ilyen körülmények között a törvény mint társadalmi elhatározás – áttételesen bár – az egyének véleményének és szándékainak ütköztetése és összerendezése révén jön létre, és ennek megfelelően a törvényeket a demokratikus állam polgára *sajátjának érezheti* – és jobb esetben érzi.

Az államhoz, a joghoz, és az azt érvényesítő igazságszolgáltatáshoz fűződő ilyen viszony kiemelkedő, jellegzetes példája az amerikai állampolgárok jogtudata (amely az európai honos történeti és kulturális kohéziós tényezőket is kiváltja és pótolja az amerikai társadalomban).

A törvények meghozatala, szakszerű értelmezése és érvényesítése, szükség szerint kikényszerítése és megsértésének megelőzése, meggátlása és retorziója *az államapparátus feladata*, különös tekintettel az igazságszolgáltatásra és az erőszak monopóliumát gyakorló állam fegyveres testületeire. Az állam hatalma e testületek jogosítványaiában, képviselőiben és működésében jelenik meg, így az igényelt rendet – szakszerűen – biztosító adminisztrációra és fegyveres testületekre a törvények *kettős súllyal* nehezdednek: vonatkoz-

¹ John T. Jost: Önälvetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2003 [A szociálpszichológia második évszázada]; Johanneke van der Thoorn – John T. Jost: Twenty years of Social Justification Theory: Introduction the special issue on 'Ideology and system justification processes'. Group Processes and Intergroup Relations, vol. 4, 2014, pp. 413–419.

nak rájuk mint állampolgárookra és vonatkoznak rájuk mint az állam hatalmának megtestesítőire, akiknek felelőssége a jogrend szavatolása.

A harmadik kulcsfogalom a demokratikus jogállam nélkülözhetetlen ismérve: *a legitimitás*². A jogállam nem tud működni akkor, ha a polgárai nem tekintik a biztonságot nyújtó rend elfogadott letéteményesének, ha a társadalmat kétségek gyötrik annak kapcsán, hogy jogalkotása a közérdeket szolgálja, hogy szervezete és tisztségviselői hatalmi pozíciójukra – a szó szoros értelmében – jogosultak, ha a képviselői nem követik a jogi normákat és nem érik el azok érvényesülését. Az állam tisztviselői személyükben eleget kell hogy tegyenek az állampolgárookra érvényes jogszabályoknak, sőt ezek végrehajtásának letéteményesei – tehát magatartásuk tekintetében számításba kell venni, hogy az állam szervezetében rájuk ruházott hatalommal élnek, vagy visszaélnék, aminek példa-, illetve precedensértéke van. Magatartásuk kisértő hatást gyakorol az állami intézmények, az azokat irányító kormányzat és egészében az állam társadalmi köztudatban élő képére, elfogadottságára és az irányában mutatkozó bizalomra.

Az erkölcsi és törvényi szabályozás viszonya

A kulcsjelenség, az erkölcsi tekintetben kikezdzhetetlenül szilárd magatartás ismérve *a társadalmi normákhoz való kötődés normájának bensővé tétele, átértelt és tudatos vállalása, és tevőleges képvisellete konfliktusos helyzetekben*³. Ez a definíciókísérlet is tükrözi a kettős normativitás bonyolultságát: az egyén – az elvárás szerint – átérzi és érvényesíti azt a generális szabályt, hogy a szabályokat követni kell. A viselkedés társadalmi szabályozásának általános ismérve, hogy az emberek megnyugtató biztonsága, valamint a köz- és magánéletben számukra garantált lehetőségek fejében korlátozza, keretek kö-

² Brenda Major – Tony Schmader: Legitimacy and the construal of social disadvantage. In: John T. Jost – Brenda Major (eds.): *The psychology of legitimacy. Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001; Tom R. Tyler: *Why people obey the law*. Princeton University Press, Princeton, 2006; Tom R. Tyler: *The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities*. In: Roy Baumeister – Kathleen D. Vohs (eds.): *New directions in social psychology*. Vol. V. Sage, London, 2012, pp. 261–299.; Tom R. Tyler – John T. Jost: *Psychology and the law: Reconciling normative and destructive accounts of social and system legitimacy*. In: Arie W. Kruglanski – E. Tony Higgins (eds.): *Social psychology: Handbook of basic principles*. 2nd ed. Guilford, New York, 2007, pp. 807–825.

³ Valerie Tiberius: *Moral psychology*. Routledge, New York, 2015; Norman J. Finkel – Fathali M. Moghaddam: *The psychology of rights and duties. Empirical contributions and normative commentaries*. American Psychological Association, Washington D.C., 2005

zét szorítja, kijelölt úton tartja az egyén olyan ösztönös vagy tudatos törekvéseit, amelyek a másokkal való együttműködést, a társadalom egészének hatékony működőképességét veszélyeztetik vagy károsítják. Ilyen értelemben a szabályozás az *önérdek és a közérdek konfliktusában* teremt rendet, természetesen bizonyos szabadsággal a tekintetben, hogy milyen szűkre vagy tágira méri az egyéni, illetve a közérdek mozgásterét (az individualista államfilozófia az egyéni mozgáster korlátozását minimalizálja, a kollektivistá felfogás az általános korlátozás feloldásaként „ad jogokat” az egyénnek).

A társadalom által közösen kimunkált szabályok egy része annak révén jelenik meg, hogy az egyének általában vagy meghatározó részben „bensővé” teszik őket, e szabályokról tudnak, magatartásukat e szabályokhoz igazítják és e szabályozáshoz érzelmileg kötődve saját maguk és mások cselekedeteit érzelmi alapon megítélik⁴. A szabályozás egy másik – ettől természetesen tartalmilag nem merőben különböző – módja az *állam kényszerítő erejével érvényesített* jogszabály, törvény, amelynek alapján az állam intézményesen kontrollálja polgárainak magatartását, és amelyek sérelme esetén a devianciát bünteti.

Az erkölcsi szabályozás tágabb körű, kulturális körökhöz és társadalmi közegehez kötött, inkább érzelmi szinten él, és részleteiben, verbálisan kevésbé kidolgozott (a mai szociálpszichológiai kutatások az erkölcsi tudat racionális-deduktív felfogásával szemben, illetve e mellett felhívják a figyelmet a „morális intuíció” jelentőségére és meghatározó szerepére). A jogi szabályozás ehhez képest nem lehet más, mint szavakba öntött általánosítás, amely világosan meghatározott helyzetekben egyértelműen definiált magatartást kizár, megenged, illetve szorgalmaz, és a jogszabályba foglalt általánosítások racionális alkalmazását kívánja meg különböző élethelyzetekben.

Az erkölcsi és törvényi szabályozás viszonya teoretikusan is, a közállapotok tényszerű felderítése szempontjából is alapvető kérdés: milyen mértékben átfedő és egybevágó, mennyire *erkölcsös a törvény* (azaz nem tér el, nem helyezkedik szembe, nem vezet más következményekre, mint az erkölcsi közfelfogás), illetve milyen mértékben *törvényes az erkölcsi közszellem* (például megengedőbb, lazább-e, mint a törvényi előírás, társadalmi összjátékot enged-e az állam követeléseivel szemben)⁵.

4 Russell Cropanzano – Jordan H. Stein – Thierry Nadisic: Social justice and the experience of emotion. Routledge, New York, 2011; Roger Giner-Sorolla, Roger: Judging passions. Moral emotions in persons and groups. Psychology Press, London, 2012; Jonathan Haidt: The emotional dog and its rational tail: A social interactionist approach to moral judgment. In: Roy F. Baumeister – Kathleen D. Vohs (eds.): New directions in social psychology. Vol. 1. Sage, London, 2001

5 Lásd Örkény Antal: Hétköznapi igazsága. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997; Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): Az igazságosság labirintusaiban. Társadalmi méltányosság és generációk

A korrupció fogalma és főbb variációi

A korrupció a normasértés egy jellegzetes, nem egykönnyen definiálható típusa⁶. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy esetében a *jogi-intézményi előírásokat előnyyszerzés érdekétől vezetve sérti meg az, aki a maga jogi-intézményi státusában emberek helyzetét, viszonyát érintő döntéseket hoz*. Ezáltal méltánytalan helyzetet állít elő, a méltánytalanság érzetét kelti és ily módon rombolja a társas-társadalmi bizalmi viszonyokat. Lényeges eleme tehát a jogi-intézményi rendben elfoglalt *hatalmi helyzet*, amellyel betöltője *visszaél*, amikor a jogi-intézményi szabályok tárgyyszerű és racionális érvényesítésének sérelmével magának szerez előnyt és ily módon lerontja a jogi-intézményi működés társadalmi hatékonyságát és elismerését.

A korrupció fogalma azonban az eddigiekben nem merül ki, sőt kiegészítésre szorul⁷. Egyrészt ez olyan cselekmény, amely nem magában egy személy műve, hanem általában feltételezi a befolyásoló, aktív partnert, partnereket, akik a jogosultsággal felruházott, eljáró személyt a szabályszerű eljárástól érdekei révén eltérítik. Másrészt előáll a korrupció tényállása akkor is, ha valakinek jogosultsága, a szabályok megsértésének elkövetési lehetősége valójában nincs, csak ennek látszatát kelti, továbbá ha ténylegesen nem részesül személyes érdekű juttatásban, csak erre biztatást kap és/vagy ennek reményében jár el. Harmadrészt az előírások korrump sérelme nemcsak aktív kivételezés, előnyben részesítés esetében valósulhat meg, hanem a szankcionálás elmulasztása és más hanyag kötelességmulasztás révén is. Negyedrészt az előnyökkel való befolyásolás – bár ez idáig kizárólagosan erre fókuszáltunk – nemcsak állami tisztviselőket, testületi tagokat vehet célba, hanem más állampolgárokat is az állami előírások (például adózás) egyéni érdekből való közös megsértésének céljából, sőt nem állami előírások, hanem magán-intézmények érdekeinek és szabályainak áthágásának céljával másokat is. E helyzettípusokat a korrupcióra való egyéni hajlandóság felmérésekor helyes rendre mind tekintetbe venni.

A korrupció *elterjedése* természetesen káros a társadalom működése és közérzete szempontjából, minősíti annak állapotát. A jogi előírásokat szétzi-

igazságosság a 21. századi Magyarországon. Sík Kiadó, Budapest, 2011; Váriné Szilágyi Ibolya: Jogtudatról – alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége. L'Harmattan, Budapest, 2010.

6 Annette Y. Lee-Chai – John A. Bargh (eds.): The use and abuse of power. Multiple perspectives on the causes of corruption. Psychology Press, Philadelphia, 2001

7 Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László (szerk.): Írások a korrupcióról. Helikon/Korridor, Budapest, 1998

lálja, ha érvényesítésük nem általános, hanem esetleges. Ha a szabályok érvényesítésére hivatott, felhatalmazott és kötelezett tisztségviselők szituatív, személyes érdekei szűrhetik és keresztezhetik a végrehajtást, akkor a konkrét szabályok hitelének aláásásán túlmenően a korrupció megtapasztalása károsan hat a közrendbe vetett és az államba fektetett bizalomra. Ellenérzést és felháborodást válthat ki a korrupció révén károsult személyekben és csoportokban (és általában a szélesebb társadalmi nyilvánosságban), de egyik leg súlyosabb következménye az, hogy *megbontja* a szabályok érvényesítésére hivatott személyek *belső morális integritását*, az adott esetben elkövetett korrupciós magatartás megerősítést nyerve a további elkövetés kiindulópontjává válhat, sőt társas-szervezeti „rossz példaként” szolgál, és metelyezi a közszolgálatot, illetve a szervezeti működést.

A korrupció terjedésével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy nálunk nem előzmény nélküli⁸. Ennek kapcsán le kell szögezni, hogy a hazai társadalmi-történeti előzmények mérlegelésekor nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a korrupció *világviszonylatban elterjedt*, úgy tűnik, hogy a jogállamiság, a piacgazdaság, a nyilvánosság kontrolljának kedvezőbb viszonyai között sem teljesen minden ízében kiiktatható jelenség. Mindemellett a magyar társadalom történetében nyomot hagyott *az állam elidegenedettsége* (jelesen, hogy az uralom részben vagy egészben idegen kézben volt, ami egyfajta „kurucos” társadalmi ellenállást váltott ki és tartott fenn a legújabb időkig), a félféudális viszonyok elhúzódása, amely *meg nem szolgált privilégiumok* öntudatát erősítette a felső- és középosztályban, *és a kiszolgáltatottság túlélési stratégiáit* érlelte ki az alsóbb néprétegekben. Ha a többpártiság, pontosabban szólva a politikában gyakran fellépő kompromisszumkényszer a piaci demokráciák kifejlett rendszereiben a korrupció irányába motivál, lehetőséget teremt rá és példát mutat, akkor különösképpen így volt és így lehet ez a demokratikus normákat még kiforratlanul érvényesítő, a társadalmi nyilvánosságot és kontrollt nem kellően gyakorló *ingatag berendezkedésekben*. A szabálytudatot aláásó társadalmi konstelláció – részint más okból és más formában – fennmaradt a pártállami berendezkedés idején is, amely egyfelől – mint ez köztudott – *hiánygazdaság* volt, és így a különböző manipulatív hozzáférési taktikák burjánzásához vezetett, másfelől a Kádár-korszak kompromisszumokon nyugvó konszolidációs fázisában kifejezetten elterjesztette és kvázi legitimmé formálta a *köztulajdon egyéni célokra való hasz-*

⁸ Aleksandra Cichočka – John T. Jost: Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, vol. 2, 2014, pp. 6–29.

nosítását az agráriumban, az ipari „fusizásban”, az egészségügyi ellátásban és így tovább. A rendszerváltozás pedig tulajdonképpen ledöntötte a korrupció kizárásának és az ellene való fellépésnek az erkölcsi alapjait. Bár a privatizáció elvben jogilag korrekten szabályozott folyamat volt, lefolyását tekintve és a köztudatra gyakorolt hatását mérlegelve lényegében nem volt más, mint a köztulajdonnak a kisajátítása, egyéni tulajdonba való átvitele, ami olyan gyors lefutású volt, hogy *meritokratikus* magyarázatát keresni és megtalálni *aligha* lehet. Nem alakult ki olyan társadalmi köztudat, amely szerint az új középosztály, a megszületett piacgazdasági demokrácia elitje tehetsége és munkája révén érdemelte ki jelentős és növekvő vagyonát, ehhez képest óriási társadalmi csoportok egzisztenciája megingott, bizonytalanságba került és lesüllyedt. A „kontraszelekciónak” ez a társadalmi élménye mind a nyertesek, mind a vesztesek körében kétségtelenül gyengítette a szabályok szükségese és kényszerű követésének normatív tudatát.

A korrupst magatartás vizsgálatának társadalmi-pszichológiai nehézségei

A korrupst magatartás leküzdésének eszköze a szigorú társadalmi-szervezeti kontroll és ellenszere a szilárd erkölcsi alapállás megkövetelése és megerősítése. Az ezt célzó – személyre szabott – vizsgálatok társadalmi-pszichológiai feltételei összetettek. Minden olyan magatartás és meggyöződésből fakadó vélemény felderítése, amely társadalmi normákat érint (és nehéz találni olyat, amely a normák szempontjából indifferens lenne), előhív egy olyan válaszreakciót, hogy a vizsgált személy önmagát a társadalom megítélése szempontjából konformnak mutassa be és így kedvező megvilágításba helyezze. A „*társadalmi kívánatosság*” tendenciája a magatartás- és tudatvizsgálatok szempontjából egy zavaró, elfedő tényező, amely nehezíti a tényleges attitűdök és értékorientációk feltárását. Ugyanakkor azt is számításba kell vennünk, hogy nehéz meghúzni azt a határt, ami a „tényleges attitűd” és a „be-mutatott attitűd” között húzódik, annál is inkább, mert azok a tényezők, amelyek a társadalmilag kívánatos válaszokat sugallják, több-kevesebb erővel jelen vannak a tényleges cselekedetek motívumai között is.

Nyilvánvaló, hogy az erkölcsileg elmarasztalt, sőt jogilag büntetendő magatartás attitűdháttérének feltárása során fokozottan kell számolni a szociális kívánatosság burkával, amelyen a vizsgálati eszközök kialakításakor és alkalmazásakor át kell törni.

Ez az a módszertani feladat, amelynek megoldására olyan, a pszichológia által kiérlelt eszközöket célszerű bevetni, mint például az implikált attitűdök mérése vagy olyan – a laikus számára átláthatatlan – verbális tételek és feladatok megfogalmazása, amely a vizsgálati személy előtt a mélyreható kutatás valódi célját elrejtí.

A korrupció esetében – tekintettel e jelenség elmosódott határait és sok életterületen intézményi-szervezeti keretekben való elterjedtségére – számolni kell azzal is, hogy az ezzel kapcsolatos tapasztalatok maradéktalan feltárását gátolhatja egyfelől a kollegialitás mögött meghúzódó inkorrekt közösség és az egymástól való *kölcsönös függés*, másfelől annak a nyomasztó tudata, hogy aki ilyen jelenséget észlelt, és ezt nem tárja fel, az maga is – a jogi konzekvenciák értelmében – annak részesévé válik, *így a felelősség alól* is az mentesít, ha a külső szemlélők is hallgatnak e cselekmény bekövetkeztéről (vagy ennek erős esélyéről), ami különösen bénítóan hathat azokra a vezetők-re, akik fokozott felelősséget viselnek a maguk felügyeleti területéért.

Nyilvánvalóan módszertani következménye is van annak a ténynek, hogy a korrupció hatalmi viszonyok hátterén jelentkezik, magyarán korrupció az lehet, akinek valamilyen – akár körülhatárolt, akár tágabb – értelemben források és emberek fölött hatalma van, ami egyrészt elvben megnövelheti a hatókörét és megközelíthetőségét, másrészt függő helyzetben tartja azokat, akik a befolyása alatt állnak, illetve állhatnak a jövőben.

A vizsgált attitűd általánossági szintje

Mindezzel összefügg az a kutatásstratégiai kérdés, hogy a feltárni kívánt attitűd *milyen általánossági szinten* mozogjon, konkrét helyzetek és cselekvések összefüggésére építsen a kutatás, vagy közvetlenül célozza meg a vizsgált személyek generális alapállását a korrupciós cselekmények kapcsán. Mindkét megoldás mellett felsorakoztathatók érvek. Konkrét helyzet- és cselekvés-összefüggések tisztázása életszerűbbé is teszi a vizsgálatot, jobban rejti annak a személyes mentalitásra irányuló feltárási célját, és az így szerzett adatok nem egy ideologikus alapállást, hanem konkrét cselekvési készenléteket, szándékokat tükröznek. Ám a konkrét helyzet-cselekvés összefüggés mentális reprezentációjának és értékelő töltetének megragadása bizonyos értelemben mozaikszerű, és nincs teljes garancia arra, hogy akár halmazatában alkalmas arra, hogy tanulságait az új, változékony élethelyzetekre kiterjesszük, azaz e mérési mód alapján kellő biztonsággal jósoljuk a bekövetkező

viselkedést. Ugyanakkor számos szakirodalmi hely is alátámasztja, hogy egy elasztikusabb, általánosabb attitűd bemérésére irányuló direkt kísérlet, még ha eredményes is, annak függvényében kínál alapot a viselkedés bejósolására, hogy az adott személyben milyen a különböző szintű értékek, attitűdök, motívumok *belső koherenciája*, illetve az attitűdön kívül milyen tényezők hatásával kell számolni a valóságosan bekövetkező helyzetekben. E megfontolások alapján a korrupció tárgykörében *alapvetően a konkrét cselekvési szándékok* és ezek attitűdháttérének felderítése tűnik a járható útnak *mindkét stratégia* megőrzése és alkalmazása keretében.

A morális integritás válfajai

Milyen a *prototípusa* annak a személyiségnek, akit a korrupció leküzdését célzó rendszeres-módszeres vizsgálat pozitív pólusként kijelöl, keres és kiválaszt? Kielezhetjük ezt a kérdést olyképpen, hogy a normafelfogás, illetve a személyes hatékonyság megélésének *milyen kombinációját* tartjuk a „szilárd erkölcsiség” elvárt formájának.

Nyilvánvalóan – egyelőre átfogó, nem differenciált pszichológiai kategóriákban gondolkodva – a társadalmi igénynek megfelel az a személyiség, amely érzékeli a *korrupciót kizáró jogi-erkölcsi normákat*, felfogja ezek szigorát és megsértésük racionális következményeit, és felméri annak valószínűségét is, hogy korrupció elkövetésekor erre fény derül, s hogy ennek milyen konzekvenciái lesznek, valamint belátva a jogi szabályozás erkölcsi igazságosságát, érzelmileg is ráhangolódik a korrupciót tiltó normákra. Ez egy kívánatos élményforma, és hordozója egy erkölcsileg szilárd személyiség. Mindazonáltal nyilván nem ez az egyetlen mentalitás, amely kimeríti a személyi integritás fogalmát.

Nem kizárt egy olyan beállítódás sem, amelyben nem a korrupciót kizáró normák kényszerítő ereje és megkerülhetetlen külső nyomása a meghatározó tényező, hanem amely *a morális intuíció belső érzelmi forrásaira támaszkodik* és az esetleg kevésbé átlátható szervezeti környezet által kevésbé következetesen képviselt normák esetében is elég öntudatot, önerőt, szociális kapacitást talál a korrupcióval való makulátlan szembehelyezkedéshez.

E kettőt egyfelől mint normahangsúlyú, másfelől mint önerőhangsúlyú morális személyiséget kereshetjük és azonosíthatjuk.

A tervezett viselkedés elmélet ismertetése

Az emberi viselkedés vizsgálatának szakirodalmi túságosan szerteágazó és nagy volumenű, ezért annak áttekintésétől eltekintünk, és csak az egyik legsikeresebb modell, a *The Theory of Planned Behavior*⁹, azaz a *tervezett viselkedés elmélete* (TVE-ként rövidítjük; az angol nyelvű szakirodalomban a TPB rövidítés terjedt el) bemutatására koncentrálnak. Az Ajzen-féle TVE és kapcsolódó szakirodalmi az *Ajzen* által összegyűjtött¹⁰ legfontosabb publikációkat szem előtt tartva is eléri a nagyjából ezerötyszáz darabszámot, a hivatkozások száma a Google szerint kb. harmincnégyezer. A TVE alkalmazásai a legkülönbözőbb területeken jelennek meg, például két releváns munka a „nem becsületes” viselkedést vizsgálja¹¹; továbbá az autózvezetők szándékolt szabálytalanságát a normák és múltbeli viselkedés TVE keretbe illesztésével vizsgálja *Forward*¹². De a TVE megtalálható például a dohányzás, alkohol-, kábítószer-használat¹³, vagy akár a környezet megóvásával¹⁴ kapcsolatos vizsgálatok esetében is.

Az emberi viselkedés vizsgálatok az egyik legfontosabb kérdés, hogy milyen előzményekből következethetünk arra, hogy egy adott cselekedetet valaki végrehajt, vagy sem. Az előzmények körében számos emberi jellemzőt érdemes figyelembe venni, de ugyanakkor természetesen adódik az úgynevezett külső körülmények szükségszerű vizsgálata is. Az emberi tényezők/jellemzők (jelen vizsgálódásunk szempontjából) nagy általánosságban az egyén személyiségjellemzői, az egyénnek a cselekedettel kapcsolatba hozható attitűdrendszere, az egyénnek a közösség–cselekedet relációban való percepciói, és az egyénnek a cselekedetre vonatkozó percepciói.

9 Icek Ajzen: *The Theory of Planned Behavior*. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, vol. 50, 1991, pp. 179–211.; Icek Ajzen: *Attitudes, personality, and behavior*. 2nd ed. Open University Press–McGraw-Hill Education, New York, 2005

10 <http://people.umass.edu/ajzen/tbprefs.html>

11 Lisa Beck – Icek Ajzen: Predicting dishonesty actions using the theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality*, vol. 25, 1991, pp. 285–301.; Susan L. Chun-Hua – Chen Chun-Fei: Application of Theory of Planned Behavior on the Study of Workplace Dishonesty. 2010 International Conference on Economics, Business and Management. *IPEDR*, vol. 2, 2011, pp. 66–69.

12 Sonja E. Forward: The theory of planned behaviour: The role of descriptive norms and past behaviour in the prediction of drivers' intentions to violate. *Transportation Research, Part F*, vol. 12, 2009, pp. 198–207.

13 Jennifer A. Kam – Masaki Matsunaga – Michael L. Hecht – Khadijatou Ndiaye: Extending the theory of planned behavior to predict alcohol, tobacco, and marijuana use among youth of Mexican heritage. *Prevention Science*, vol. 10, 2009, pp. 41–53.

14 Dennis Nigbur – Evanthia Lyons – David Uzzell: Attitudes, norms, identity and environmental behaviour: Using an expanded theory of planned behaviour to predict participation in a kerbside recycling programme. *British Journal of Social Psychology*, vol. 49, no. 2, 2010, pp. 259–284.

Fontos kiemelni, hogy pontosítani kell a vizsgálatunk tárgyát abban az értelemben (is), hogy mennyire általános jellegű viselkedést vizsgálunk. Amennyiben például egy egyénnek a bevándorlókkal kapcsolatos általános viselkedési beállítódását kívánjuk predikálni, akkor egy pozitív viselkedési beállítódást valószínűleg elég jól előre jelezhetünk az egyén bevándorlókkal kapcsolatos pozitív attitűdje és a barátságos személyisége esetében. Ez a becslési szint az úgynevezett összevont (aggregált) szint, és az erre a szintre vonatkozó kutatások elég jó eredményeket mutatnak a predikció validitását tekintve. Az ilyen jellegű predikciók további aggregálással (például személyeken átnyúló átlagolással) alkalmasak lehetnek a közvélemény feltárására vonatkozó kutatások alapjának, és akár politikai választások parlamenti helyeinek kiosztására vonatkozó becslések esetében is jó hatékonysággal alkalmazhatók. Tehát például a bevándorlókkal kapcsolatos intézkedések általános elfogadottságát elég jól lehet becsülni egy megfelelő reprezentativitású attitűdvizsgálat alapján. Ugyanakkor fontos, hogy az erre vonatkozó kutatások¹⁵ korai szakaszában már feltárt tapasztalat, hogy az aggregált jellegű vizsgálatok nem alkalmasak konkrét viselkedés predikciójára, mivel egy konkrét viselkedést számos specifikus tényező befolyásolhat, ezek hatását az általános aggregált jellemzők sokszor elmosásák. Visszatérve a bevándorlókkal kapcsolatos példánkra, valószínűleg az általános pozitív attitűd és barátságos személyiség sem mutat kifejezett predikációs hatékonyságot arra vonatkozóan, hogy az illető be fogja-e engedni a házába (vagy nem) a bevándorlókat akár csak egy pohár víz erejéig (esetleg ad neki vizet, de nem engedi be!), hiszen ekkor már egyéb konkrét szempontok is felerősödnek, mint például a féltékenység, vagy a kényelmetlenség, és még sorolhatnánk, amelyek végül „bejósolhatatlanná” teszik, hogy mit fog tenni az egyén az adott helyzetben.

A tervezett viselkedés elméletének általános modelljét az *1. számú ábrán* szemléltetjük (ami lényegében megegyezik a szakirodalomban megjelenő standard ábrázolással¹⁶), és amiből jól kiolvasható, hogy a TVE értelmében egy konkrét cselekvésre vonatkozó alapvető befolyásoló tényezők az attitűd, a szubjektív norma, a kontroll érzete, a cselekvés szándéka, és maga a cselekvés.

Nagyon fontos rögzíteni, hogy a konkrét cselekvés predikciója még ebben az általános modellben is korlátozott érvényű abban az értelemben, hogy a

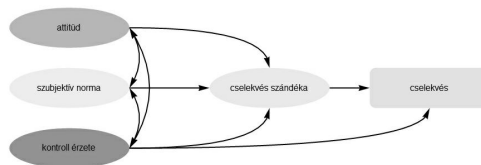
¹⁵ Lásd például a személyiség-lélektan esetében Walter Mischel: *Personality and assessment*. Wiley, New York, 1968; illetve az attitűdkutatások esetében Allan W. Wicker: *Attitudes versus actions: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects*. *Journal of Social Issues*, vol. 25, 1969, p. 4178.

¹⁶ Lásd például Icek Ajzen (2005): i. m.

hatótényezők elsősorban a cselekvésre vonatkozó szándékot próbálják predikálni, és a szándékból a cselekvés végrehajtására vonatkozóan nincs a modellnek valódi magyarázó ereje, ez további feltételek függvénye. Természetesen egy pontosan körülírt cselekvés esetében van esély a konkrét cselekvés végrehajtására vonatkozó esetleges egyéb szempontok figyelembevételével mellett valid és megbízható predikcióra is.

A nyílak a már sokszor bizonyított¹⁷ hatásokat jelölik, és a modellben szereplő főbb hatások konkrét mértékei/nagyságrendjei eltérők lehetnek a különbö-

1. számú ábra
A tervezett viselkedés elméletének modellje

ző konkrét viselkedésekre irányuló szándékok esetében, ami azt implikálja, hogy konkrét cselekvések esetén célszerű egy-egy empirikus vizsgálatot végezni a modell paramétereinek becslésére.

Az attitűd komponens

Jelen tanulmánynak nem célja az attitűd fogalmának áttekintő elemzése, ehhez javasoljuk *Maio és Haddock* viszonylag friss könyvét¹⁸, amely ráadásul széleskörűen tárgyalja az attitűd és a viselkedés kapcsolatát is.

Az attitűd jelen tanulmány számára is alkalmas definíciója: az *attitűd* egy a vizsgált tárgyra (az attitűd tárgyára) vonatkozó összevont értékelés alapvetően a „jó-rossz” dimenzióban kifejezve¹⁹.

- a) Az *attitűd tárgya* gyakorlatilag bármi lehet, például lehet fogalom, foglalkozás, viselkedés, egy adott személy (például politikus) stb.
- b) Az *attitűd tartalmáról* feltételezzük, hogy bizonyos információkon alapul, ilyen az úgynevezett kognitív információs komponens (az attitűd tárgyával

¹⁷ Például Uo.

¹⁸ Gregory R. Maio – Geoff Haddock: *The Psychology of Attitudes and Attitude Change*. Sage Publications Ltd., London, 2010

¹⁹ Uo.

kapcsolatos gondolatok, elképzelések, hitek), az affektív információs komponens (az attitűd tárgyával kapcsolatos érzelmek, érzések), és a viselkedéses információs komponens (az attitűd tárgyával kapcsolatos múltbeli tapasztalatok).

- c) Az *attitűd struktúrájára* vonatkozóan alapvetően két lehetőség van, az egyik szerint az attitűd „jó-rossz” értékelése egy kétpólusú dimenzióval reprezentálható, a másik elképzelés szerint a „jó-rossz” értékelés két külön dimenzióval reprezentálható. Mivel most nem célunk ennek a kérdésnek a vizsgálata, így a későbbi gyakorlati célt (miszerint hasznos lenne egy mérőskálát beilleszteni a Belügyminisztérium meglévő tesztrendszerébe) szem előtt tartva, az egyszerűség kedvéért a kétpólusú egydimenziós reprezentációban gondolkodunk, de nyitva hagyjuk a kérdést, és természetesen megfelelő kutatással érdemes lehet a korrupció vonatkozásában további pontosítást végezni.
- d) Annak elemzése, hogy miért is „van attitűdünk”, azaz mi az *attitűd funkciója*, szintén nem tárgya jelen tanulmánynak, mindazonáltal fontos megemlítenünk, hogy viszonylagos egyetértés van a szakirodalomban abban, hogy az attitűdnek alapvetően/legalább négy hasznos funkciója van²⁰:
- az ismeretek szervezésében;
 - az attitűd tárgyával kapcsolatosan elérhető nyereség–veszteség optimalizálásában;
 - az ego védelmében;
 - az egyén saját értékeinek kifejezésében.

Az *attitűd erőssége* az attitűd elemzésekor egy külön vizsgálandó – például megmutatható, hogy az erős attitűd időben stabilnak mutatkozik, nehezebben változik – hatással bír az információfeldolgozásra, és a viselkedést nagyobb valószínűséggel befolyásolja²¹.

Az attitűdnek a viselkedésre vonatkozó hatása sok tényezőtől függ, például a magától a vizsgált viselkedéstől (azaz nem minden viselkedés esetében tudunk erős attitűd–viselkedés kapcsolatot kimutatni), függ a személytől, az attitűd erősségétől, az aktuális helyzettől, de a kapcsolat kimutatása függhet a mérési módszerektől is, és ezért például a korrupcióval kapcsolatban is nagyon

²⁰ Daniel Katz: The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, vol. 24, 1960, pp. 163–204.; M. Brewster Smith – Jerome S. Bruner – Robert W. White: *Opinions and personality*. Wiley, New York, 1956

²¹ Jon A. Krosnick – Richard E. Petty: Attitude strength: An overview. In: Richard E. Petty – Jon A. Krosnick (eds.): *Attitude strength: Antecedents and consequences*. Erlbaum, Hillsdale, 1995, pp. 1–24.

óvatosan kell eljárni²². A TVE modellje (*1. számú ábra*) az empirikus tapasztalatok alapján mindig egy konkrét viselkedésre ad egy elképzelést, és nagyon fontos kiemelni, hogy a TVE alapvetően a viselkedésre vonatkozó szándékra tud predikciót adni, a konkrét viselkedést csak a viselkedésre vonatkozó szándékból tudja eredeztetni (néhány kivételtől eltekintve). A korrupcióra vonatkozóan az esetleges direkt hatásokra a Szem-modell bemutatásakor térünk ki. Az *attitűd lehet explicit és implicit*, az explicit attitűd kérdőívvel jól vizsgálható, szemben az implicit attitűddel, amelynek megragadása reakció gyorsaságán alapul, és így csak számítógéppel vezérelve végzett mérésekkel tárható fel.

A szubjektív norma komponens

A TVE másik nagy komponense egy látszólag könnyen értelmezhető pszichológiai szempont, azaz annak észlelése/hite, hogy mekkora a társas kapcsolatok szereplőitől (egyének/csoportok) eredő nyomás a vizsgált cselekedet „megtétele”, illetve „meg nem tételére” (azaz elkerülésére)²³. Továbbá, mennyire motivált az illető arra, hogy eleget tegyen a követelményeknek, illetve az ebből eredő pszichológiai nyomásnak. Fontos szempont a vizsgált személy esetében, hogy a személy társas kapcsolatainak szereplői vajon megteszik-e vagy nem a vizsgált cselekedetet. A társas kapcsolatok „szereplői” nem azonos „súllyal” szerepelnek a szubjektív norma „összesenjében”, és ez az „összesen” hatás is csak a cselekedet szándékára tud becslést adni, hasonlóan az attitűd komponenshez.

A társas kapcsolatok szereplőinek meghatározása sarkalatos pontja a hatékony becslésnek, néhány természetes szereplő a barát, család, munkatárs/iskolatárs, de cselekményenként ez akár bővebb is lehet. Az egyik legáltalánosabb normát adó csoport maga a társadalom, azaz az úgynevezett társadalmi normák is jelentős szerepet játszhatnak egy cselekedet végrehajtásában, véltően ez a hatás cselekedetenként eltérő lehet.

A szubjektív kontroll érzete komponens

A harmadik nagy blokk – a szubjektív kontroll érzete – egy cselekvés végrehajtásának szándékára az, hogy a válaszoló hogy érzi/érezkeli, vajon mennyire nehéz vagy könnyű a kérdéses cselekedet végrehajtása²⁴. A „szubjektív

²² Gregory R. Maio – Geoff Haddock: i. m.

²³ Icek Ajzen (2005): i. m.

²⁴ Uo.

kontroll” vizsgálja, hogy megvan-e minden szükséges erőforrás és eszköz a cselekvés végrehajtásához. Az érzet fontos alapja a múltbeli tapasztalat, de sokszor az úgynevezett „másodkézből” származó információk is jelentősen formálják, illetve befolyásolják. Az emberek akkor hajtanak végre egy adott cselekvést, ha úgy érzik (elég magabiztossággal), hogy képesek azt végrehajtani, azaz a cselekedethez szükséges tényezőket személyes kontrolljuk alatt tartják. A szubjektív kontroll érzete súlyozottan összegzi a cselekedet végrehajtásához szükséges tényezőket, ahol a tényezők súlya a cselekvő szubjektív megítélésétől függ, azaz hogy mennyire tartja fontosnak egy-egy tényező feletti kontrollt. Fontos tapasztalat, hogy a szubjektív kontroll érzetének a viselkedésre vonatkozó szándékon kívül, a konkrét viselkedésre is lehet közvetlen hatása²⁵. A szubjektív kontroll érzetének vizsgálata, hatásának pontosítása további vizsgálatokat igényel, ehhez néhány szempontot tekint át *Barua*²⁶.

A szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai modellje

A szilárd erkölcsiség egy összetett emberi tulajdonságra utaló fogalom, amit már általánosságban tárgyaltunk. A jelen tanulmány keretében a szilárd erkölcsiséggel kapcsolatos elvárásokkal foglalkozunk, különös tekintettel a korrupcióra.

Elvárások és azok megszegésével kapcsolatos általános tapasztalatok²⁷

Ebben a fejezetben a Belügyminisztériumtól kapott dokumentumok alapján röviden áttekintjük a korrupcióra vonatkozó követelményeket, tapasztalatokat. Mivel a végső célunk a személyi állomány korrupciós cselekedeteinek megértése és predikciója, ezért fontos annak áttekintése, hogy a személyi állománytól mit vár el a minisztérium, milyen segítséget ad a kívánalmak betartathatóságához, milyen jellegű korrupciós formák a gyakoriak, a személyi állomány mire hivatkozik, amikor megszegi a követelményeket és szabályokat.

²⁵ Christopher J. Armitage – Mark Conner: Efficacy of the theory of planned behavior: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, vol. 40, 2001, pp. 471–499.

²⁶ Promotosh Barua: The moderating role of perceived behavioral control: the literature criticism and methodological considerations. *International Journal of Business and Social Science*, vol. 4, no. 10, 2013, pp. 57–59.

²⁷ A Belügyminisztériumtól kapott „belső” dokumentumok alapján.

A Belügyminisztérium a személyi állománya vonatkozásában számos elvárás fogalmaz meg, mint például:

- megvesztegethetetlenség;
- szakmai felkészültség;
- elfogulatlan intézkedés;
- jogszabályok betartása;
- belső normák betartása;
- közösségi érdekek az egyéni érdekek elé helyezése.

Az elvárások betarthatósága érdekében természetesen a Belügyminisztérium mint szervezet sok mindent tesz, illetve szándékozik tenni, fejleszteni (minisztériumi belső dokumentumok alapján). Ezek közül érdemes kiemelni a következőket:

- megfelelő szervezeti struktúra kialakítása;
- megfelelő belső működési szabályok kialakítása;
- folyamatos ellenőrzés;
- az integritás mint érték közvetítése az állomány számára;
- az állomány megbecsülésére és megtartására való törekvés.

A Belügyminisztérium személyi állománya alapvetően kezdetektől fogva ismeri a követelményeket, lényegében tisztában van a szervezeti szabályokkal, a törvénnyel, ennek ellenére előfordul ezen elvárások és szabályok megsértése, amelyek közül számos az úgynevezett korrupciós cselekedetek körébe tartozik.

A tapasztalatok szerint (Belügyminisztériumtól kapott belső dokumentumok alapján) jellemző erkölcsi-etikai megítélést rontó cselekedetek számos területen és formában jelennek meg, mint például hivatali visszaélés, gazdasági korrupció, igazságügyi korrupció, különböző súlyosságú bűncselekmények. A korrupciós cselekedetet általában szervezett, aprólékosan kidolgozott és körültekintő kivitelezés jellemzi.

Néhány gyakrabban előforduló korrupciós cselekedet (a hivatali/gazdasági/igazságügyi korrupció köréből):

- vesztegetési pénzek elfogadása;
- bűncselekmények eltussolása/büntetőügyek befolyásolása;
- bizonyítékok meghamisítása/elrejtése/kiadása;
- vesztegetés feljelentésének elmulasztása;
- szervezett bűnözés támogatása;
- helyszíni bírsággal való visszaélés;
- befolyás vásárlása/befolyással való üzérkedés;

- az ügyintézés lassítása, ajándékhoz kötött ügyintézés;
- kábítószer-fogyasztás és -kereskedelem;
- a schengeni határhoz kapcsolódó bűnözés (például dohányáru-csempészet, beléptetés, illegális áthaladás segítése, embercsempészet, fejpénz szedése, tachográfkorongok laza ellenőrzése).

A törvényes hatalommal való visszaélés egyik nehezen bizonyítható változata az indokolatlanul és aránytalanul alkalmazott kényszerítő eszközökkel való visszaélés. Egy másik és a korrupciós cselekedetekhez nehezen beilleszthető „hatalommal” való visszaélési forma a hanyag munkavégzés (sokszor tudatos!), különösen akkor, ha a hanyagságot bizonyos kierőszakolt ellentételezés után „csökkentí” az illető.

A korrupciós cselekedetek feltárása kemény és nehéz feladat, és érdemes a sikeres feltárások tapasztalataiból külön kitérni arra, hogy mivel indokolják a korrupciós cselekedeteket a szabályszegők. Ha ezeket megismerjük, és a beavatkozást kiterjesztjük a lehetséges okokra, akkor újabb lehetőséghez jutunk a megelőzésben.

A leggyakoribb megjelölt egyéni okok, amelyek korrupciós cselekedethez vezethetnek:

- anyagi problémák;
- szakmai motiváció hiánya;
- a felelősségre vonás elmaradásában való bizakodás;
- az eljárások bürokratikus jellege;
- a belső ellenőrzések hiányosságai és következtelenségei;
- olyan társadalmi normák/értékek/elfogadott gyakorlatok, amelyek a gyorsabb ügyintézés vagy felületes intézkedés érdekében illegálisan jutalmazák a hivatásos állományút.

A Belügyminisztérium mint szervezet is fejleszteni kívánja a korrupció elleni fellépés hatékonyságát, és feltárt olyan tényezőket, amelyek szervezeti szinten mindenképpen kezelendők, ilyen a korrupciót erősítő körülmények, illetve tényezők, például:

- a szolgálatok tagjai közötti túlzott érdekszövetség, az új belépő konformitásra van kényszerítve, akkor is, ha nem ért egyet a korrupciós cselekménnyel;
- a munkavégzés belső ellenőrzése nem megfelelő, felületes, és akár el is marad;
- a jogosulatlan ellenszolgáltatás elfogadása akár társadalmilag is elfogadhatóvá vált/válik.

A Szem-modell

A korrupciós cselekedetek az emberek összetett egyéni jellemzőinek és társas viszonyainak sajnos gyakori megnyilvánulásai. A korrupció káros, az egyének és szervezetek életét súlyosan befolyásoló, és akár társadalmi szintű hatásai miatt mindenképpen indokolt e jellemzők vizsgálata. Fontos alapfeltevésünk, hogy korrupcióban részt venni, *korrupct cselekedetet végrehajtani nem lehet „véletlenül”, arra legalábbis szándék szintjén készülni kell,* és nagy valószínűséggel át kell gondolni/mérlegelni. A valós helyzetben természetesen a szándék módosulhat, és akár a változás pozitív is lehet, azaz az illető az „utolsó pillanatban is” elállhat a korrupciós cselekedet végrehajtásától, de sajnos fordítva is előfordulhat, a „pillanat” adta nyomás rossz irányba is fordíthat egy egyébként erkölcsösnek ismert embert. Feltevésünk szerint *a szilárd erkölcsiség egy tanult tulajdonságunk, amit a tágabb és szűkebb környezetünkől tanulunk, egyéniségünknek megfelelően átforgalmjuk, átszínezzük, és beépítjük személyiségünkbe, senki sem születik erkölcsösnek vagy erkölcsstelennek.* Ha ez elfogadható feltevés, akkor van esélyünk megfelelő képzéssel, szabályozással, erkölcsi példamutatással befolyásolni annak személyenkénti alakulását, és ezáltal csökkenteni a kétségtelenül meglévő egyéb negatív irányú hatásokat (például rossz családi-baráti környezet, nehéz anyagi helyzet stb.).

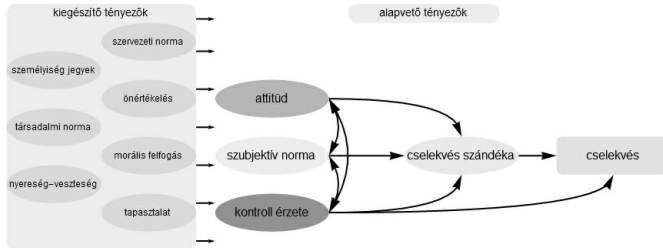
A 2. számú ábrán szemléltetjük az általunk javasolt szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai háttérmodelljét (a továbbiakban: Szem), majd pedig részletezzük a modellben szereplő összetevők jellemzőit. Külön felhívjuk a figyelmet a lehetséges összefüggések, paraméterek feltárására, illetve pontosítására célzott további kutatást igénylő komponensekre.

A Szem-modell alapja a már bemutatott és sokszor bizonyított TVE modell²⁸, ahol a főbb hatásokat nyilak jelölik. A 2. számú ábrán a bal oldali keretben lévő (és belső nyilak nélküli) egyéb kiegészítő tényezők pontos szerepét még további kutatásokkal pontosítani kell, valószínűleg több kapcsolati modell is jó lehet, ami azt implikálja, hogy egy empirikus vizsgálatot javasolunk a „helyes” modell beazonosítására, illetve a végső modell paramétereinek becslésére.

A Szem-modell általános megfogalmazású ugyan, de újra fontos hangsúlyozni, hogy a modellben szereplő és a nyilakkal szemléltetett hatások megléte, illetve nagysága eltérő cselekedet esetében eltérő lehet.

²⁸ Icek Ajzen (2005): i. m.

2. számú ábra
A Szem-modell belső összefüggéseinek jellemzői

Az alapvető tényezők

Az alapvető tényezők lényeges szerepét korábban már tárgyaltuk, most pontosítjuk az alapvető tényezőkhöz kapcsolódó lehetséges összetevőket, illetve az alapvető tényezők becslésére vonatkozó megkötéseket. A TVE modellben szereplő attitűd, szubjektív norma és szubjektív kontroll érzete komponensek szokásos becslése hasonló egymáshoz abban az értelemben, hogy mindegyik komponens esetében megfogalmazható két szempont. Az egyik szempont az adott összetevő fontossága, a másik pedig az összetevő értékelése²⁹.

Az *attitűd* esetében egy adott cselekedethez különböző lehetséges specifikus következmények társulhatnak, és e következmények eltérően értékesek (alapvetően jó-rossz dimenzióban) a válaszoló számára. A TVE alapmodell értelmében az attitűd egy becslése e következmények bekövetkezésére vonatkozó elvárások/esélyek és a következmények értékelésének szorzatainak összege. Tehát érdemes a cselekedethez kapcsolódóan megfogalmazni lehetséges kimeneteleket, például „*ha közlekedési szabálysértéssel kapcsolatosan nem nyilvános információt adok át a barátomnak, akkor könnyen elveszíthetem a munkámat*”. Ezután rákérdezhetünk, hogy a kimenet/következmény mekkora valószínűséggel következik be, illetve hogy mennyire jó-rossz a válaszoló számára az adott kimenetel/következmény. Több kimenet/következmény megfogalmazása esetén a megfelelő szorzatok összege lesz az attitűd mértéke.

E következmények (jelöljük az i -edik következményt k_i -vel) mindegyikének a válaszoló tulajdonít például egy elvart és így szubjektív bekövetkezési

²⁹ Uo.

valószínűséget [jelöljük $P(k_i)$ -vel], továbbá értékeli [a jó-rossz dimenzióban egy $E(k_i)$ -vel jelölt fokozattal] a következményeket.

Ekkor az attitűd becslése a TVE modell értelmében:

$$\text{attitűd értéke} = P(k_1) \times E(k_1) + \dots + P(k_n) \times E(k_n),$$

ahol n a következmények számát jelöli.

Az attitűd esetében a lehetséges következmények jelentősen függenek a vizsgált cselekedettől, ezért nem tudunk egy általános listát megfogalmazni, ami minden esetben megfelelő lehetne, ezért ezt a kérdéskört (aktuális cselekedet-következmény párok meghatározása) érdemes további kutatásokkal pontosítani.

A *szubjektív norma komponens esetében* külön érdemes megbecsülni/mérni a modellben szereplők fontosságát/súlyát (azaz mennyire veszi/venné figyelembe az illető szereplő hozzáállását/véleményét/tetteit), és külön, hogy maguk a szereplők – a válaszoló szerint – mennyire fogadják el, illetve utasítják el a vizsgált cselekedetet. A szubjektív norma komponens mérőszáma a TVE értelmében a megfelelő szorzatok (azaz súly x elfogadás) szereplőkön átívelő összege.

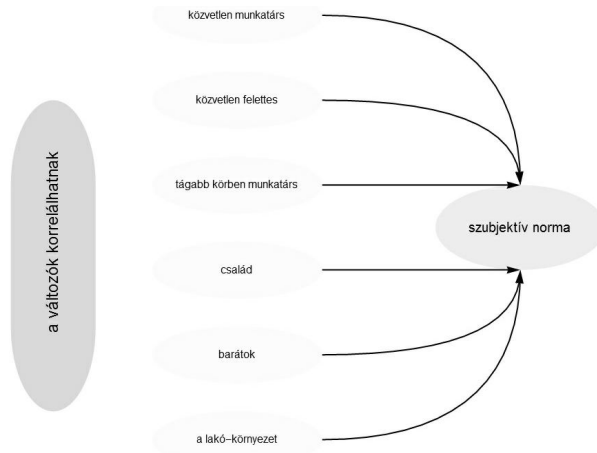
Lehetséges szereplők:

- közvetlen (munka)társak;
- közvetlen felettes;
- tágabb körben (munka)társak;
- család;
- barátok;
- a (lakó)környezetben az emberek.

A *3. számú ábrán* illusztráljuk a szubjektív norma lehetséges szereplőinek strukturális hatását a szubjektív norma becslésében. Természetesen a szereplők esetleg változhatnak különböző cselekedetek esetében, ugyanakkor a *3. számú ábrán* lévő szereplők valószínűleg sok esetben hasznosak lehetnek. A szereplőkre vonatkozó „változók” természetesen korrelálhatnak, amit egy globális modell paramétereinek becslésekor érdemes figyelembe venni.

A *szubjektív kontroll érzetének* (illetve a kontroll hiányának érzete) becslése hasonló az attitűd és a szubjektív norma becsléséhez. Ahogy korábban is utaltunk rá, amikor valakit arról kérdezzük, hogyan érzi/érezkeli, mennyire nehéz vagy könnyű a vizsgált viselkedés végrehajtása, akkor a TVE modell értelmében az emberek hajlamosabbak végrehajtani egy adott cselekvést, ha úgy érzik, hogy képesek rá, azaz a cselekedethez szükséges tényezőket személyes kontrolljuk alatt tartják. A TVE modell felépítéséhez szükséges az

3. számú ábra
A szubjektív norma strukturális összefüggéseinek jellemzői

adekvát tényezőket meghatározni, ezek lehetnek úgynevezett belső/személyes, illetve külső/szituációs tényezők³⁰.

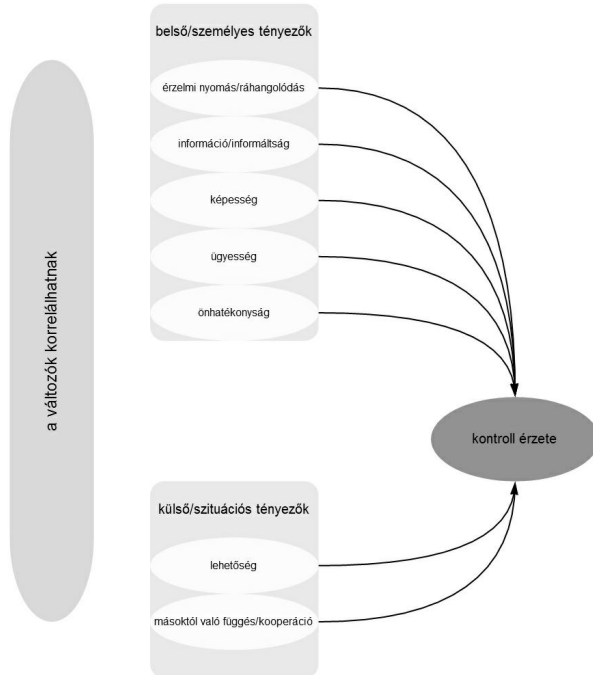
A 4. számú ábrán illusztráljuk a lehetséges tényezők strukturális hatását a szubjektív kontroll érzetének becslésében, ahol a tényezők mint változók természetesen korrelálhatnak, ami hasonlóan a korábbiakhoz a teljes modell paramétereinek becslésekor kerül előtérbe.

Lehetséges tényezők:

- a) belső/személyes tényezők
 - információ;
 - képesség;
 - ügyesség;
 - érzelmi ráhangolódás/nyomás (ami például stressz hatására felerősödik, és akár alapképesség hiányában is lehetővé teszi a cselekvést);
 - önhatékonyosság (amit akar, azt el is éri).
- b) külső tényezők (szituációk, környezet):
 - „egyszeri” lehetőségek, illetve a lehetőségek általános hiánya;

³⁰ Lásd például Icek Ajzen (2005): i. m.; Gregory R. Maio – Geoff Haddock: i. m.

4. számú ábra
A szubjektív kontroll érzetének strukturális összefüggéseinek jellemzői

– másoktól való függés/kooperáció szükségessége (a cselekvés végrehajtására vonatkozóan, például egyedül nem képes végrehajtani a betörést).

A tényezők között lehetnek olyanok, amelyek elősegítik a cselekedet végrehajtását (ha például elkerülhetetlennek tartja), mások pedig fékezik, például ha kontrollálja és el is akarja kerülni.

A TVE modell értelmében külön érdemes megbecsülni/mérni a tényezők fontosságát/súlyát (azaz mennyire jelentős egy-egy tényező a válaszoló számára), és külön, hogy a tényezők fölött mekkora kontrollt érez a válaszoló. A szub-

jektív kontroll érzetének TVE becslése a megfelelő szorzatok (azaz súly x elfogadás) tényezőkön átvélő összege, hasonlóan a szubjektív norma becsléséhez.

A kiegészítő tényezők

Ebben a fejezetben részletezzük a Szem-modell (2. számú ábra) kiegészítő tényezőinek lehetséges szerepét, hangsúlyozva, hogy e tényezők hatásainak jelentősége még nem kifarrott, azokat empirikusan mindenképpen vizsgálni szükséges.

Személyiségjegyek

Ha abból indulhatunk ki, hogy nem születünk korruptnak és nem létezik korrupt személyiség, akkor kérdéses, miért gondoljuk, hogy a személyiségnek valamilyen szerepe lehet a korrupciós cselekedetek végrehajtásában. Alapvető feltételezésünk szerint a korrupt viselkedést „megtanuljuk”, a szilárd erkölcsiségünk egy tanulási folyamat (például fejlődési, nevelési) eredménye, de a személyiségjegyeink persze módosíthatják a korrupt viselkedést befolyásoló tényezők hatásának alakulását. A nem kóros személyiség vizsgálatára az általánosan elterjedt és elfogadott dimenzionális felfogást a *McCrea és Costa*³¹ ötfaktoros (Big 5) modellje írja le, és mi is ezt javasoljuk figyelembe venni. *Murphy és Lee*³² kimutatta, hogy az ötfaktoros modell *lelkiismeretesség* faktora és az integritás pozitívan függ össze, azaz egy erősen lelkiismeretes ember integritása is erősebb. *Giluk és Postlethwaite*³³ több mint száz empirikus vizsgálat tapasztalatát a metaanalízis eszközeivel elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az ötfaktoros modell *lelkiismeretesség* (kötelességtudat, felelősség) és *barátságosság* (őszinteség, szeretetreméltóság) faktora és az akadémiai „becstelenség (puskázás, csalás, plágium)” között szignifikáns negatív kapcsolat mutatható ki.

Mindezeket figyelembe véve azt javasoljuk, hogy a Szem-modell kiegészítő tényezői között vegyük figyelembe az ötfaktoros személyiségmodell

31 Robert R. McCrea – Paul T. Costa, Jr.: Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 52, 1987, pp. 81–90.

32 Kevin R. Murphy – Sandra L. Lee: Personality Variables Related to Integrity Test Scores: The Role of Conscientiousness. *Journal of Business and Psychology*, vol. 8, no. 4, 1994, pp. 413–424.

33 Tamara L. Giluk – Bennett E. Postlethwaite: Big Five personality and academic dishonesty: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, vol. 72, 2015, pp. 59–67.

lelkiismeretesség és barátságosság faktorait. Hangsúlyozzuk, hogy e két faktor hatása várhatóan nem közvetlenül jelentkezik a korrupciós cselekedet végrehajtásában, hanem közvetett módon, és valószínűleg módosíthatják az attitűd és a szubjektív norma alakulását/hatását.

Tapasztalat, nyereség-veszteség, és önértékelés

*Eagly és Chaiken*³⁴ kibővítette a TVE modelljét, és a kompozit attitűd-viselkedés modellben (*the composite attitude-behavior model*) fontos tényezőként bevezette a múltbeli szokások/tapasztalatok, a keletkező nyereség-veszteség mérlegelését, illetve hogy a végrehajtott cselekvés után az önértékelés hogyan változik/változhat. Modelljét, többek között, *Solinger, Olffén és Roe*³⁵ is sikeresen alkalmazta például a szervezet iránti elköteleződés vizsgálatában (ahol a vizsgált cselekedet a szervezet elhagyása volt).

*Guo, Xiao és Tang*³⁶ a vásárlók megtartásának modelljeként alkalmazta a kompozit modellt, és kiemelt szerepet kapott a vásárlók *nyereség-veszteség* mérlegelésének komponense. Ez a komponens annak a mérlegelésére utal, ami a cselekedet elkövetése előtt zajlik, annak átgondolása, hogy ha valamit megcsinálunk, akkor mekkora nyereséghez juthatunk (akár pénzbeli összegre is gondolva), illetve mekkora büntetést kaphatunk, ha negatív cselekedetről van szó, és megtesszük, de lebukunk, vagy mekkora veszteség érhet minket, ha nem tesszük meg.

A *tapasztalat* közvetlen és tágabb tapasztalatokra utal, ide értendők a szokások is, gyakori cselekedetek, például egy tanár esetében a tanítás módszertana változásának eléréséhez fontos figyelembe venni a múltbeli tanítási szokások és tapasztalatok hatását³⁷. A múltbeli viselkedés/tapasztalat hatása a jövőbeli viselkedésre, illetve annak szándékára igényli egy tudatos átgondolás meglétét, de ez a folyamat akár automatikus is lehet, legalábbis erős au-

34 Alice H. Eagly – Shelly Chaiken: *The Psychology of Attitudes*. Harcourt Brace, Orlando, 1983; Alice H. Eagly – Shelly Chaiken: Attitude structure and function. In: Daniel T. Gilbert – Susan T. Fiske – Gardner Lindzey (eds.): *The handbook of social psychology*. 4th ed. McGraw-Hill, New York, 1998, pp. 296–322.; Alice H. Eagly – Shelly Chaiken: The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social Cognition*, vol. 25, 2007, pp. 582–602.

35 Omar N. Solinger – Woody van Olffén – Robert A. Roe: Beyond the three-component model of organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, vol. 93, 2008, pp. 70–83.

36 Lin Guo – Jing Jian Xiao – Chuanyi Tang: Understanding the psychological process underlying customer satisfaction and retention in a relational service. *Journal of Business Research*, vol. 62, 2009, pp. 1152–1159.

37 Michaela Zint: Comparing three attitude-behavior theories for predicting science teachers' intentions. *Journal of Research in Science Teaching*, vol. 39, no. 9, 2002, pp. 819–844

tomatizmusok irányíthatják a végső döntésünket³⁸. A bűnözés területén az a tény, hogy a visszaesés mértéke elég jelentős, alátámasztja, hogy a korrupció esetében is érdemes figyelembe venni. A rendészeti munka esetében szervezeten belüli bűnözői visszaesésről nehéz beszélni, hiszen feltárt bűncselekmény esetén elbocsátják a tettest (szervezeten kívül persze folytathatja a bűnelkövetést, és visszaesővé válhat), miközben például a korrupció esetében is a gyakran észlelt és tapasztalt korrupció megnövelheti a folytatólagos korrupciós cselekedetek valószínűségét.

Eagly és Chaiken³⁹ kompozit modelljében az *önértékelés* komponens arra utal, hogy mérlegeljük azt is, hogyan értékeljük magunkat a cselekedet után. Például ha egy jó barátunktól érkező korrupciós jellegű kérést (egy közlekedési kihágás eltusolására) teljesítünk, akkor érezhetjük úgy, hogy a barátságunkat bizonyítjuk a cselekedetünkkel, és ezáltal „jobbak leszünk”, de érezhetjük azt is, eláruljuk a hivatásunkat, és ezáltal „rossz emberré válunk”.

Mindezeket figyelembe véve javasoljuk e szempontok beépítését a Szemmodellbe.

Szervezeti norma

A szubjektív norma és szubjektív kontroll viselkedésre vonatkozó lehetséges befolyásoló hatásáról már korábban írtunk, és felsoroltunk néhány „szereplőt”, akiknek a véleménye fontos lehet a korrupciós cselekedet végrehajtására vonatkozó szándék kialakulásában, továbbá utaltunk arra is, hogy a kontroll bizonyos külső tényezők, mint például másoktól való függés, szükséges kooperáció is befolyásolhatja, és ezáltal a cselekvésre is hatással lehet. Mivel a rendvédelmi dolgozók egy nagy szervezet részeként végzik napi munkájukat, így kézenfekvő feltevés, hogy a *szervezet normái* (a szervezeti kultúra részeként) is hassanak a korrupciós cselekedet kialakulására, illetve annak fenntartására.

A szervezeti kultúra és annak szerepe a viselkedésre szinte magától értődik, és nem is kívánunk ennek részleteibe belemenni, de példaként érdemes megemlíteni, hogy *Campbell és Göritz*⁴⁰ kvalitatív kutatásában interjúkra ala-

³⁸ Judith A. Queller – Wendy Wood: Habit and intention in everyday life: the multiple processes by which past behavior predicts future behavior. *Psychological Bulletin*, vol. 124, no. 1, 1998, pp. 54–74.

³⁹ Alice H. Eagly – Shelly Chaiken (1983): i. m.

⁴⁰ Jamie-Lee Campbell – Anja S. Göritz: Culture Corrupts! A qualitative study of organizational culture in corrupt organizations. *Journal of Business Ethics*, vol. 120, 2014, pp. 291–311.

pozva elemzi a vállalatok szervezeti kultúrájának azon jellemzőit, amelyek kialakítják és fenntartják a szervezet korrupcióját, benne az egyének korrupciós gyakorlatát. Tanulmányukban a *Schein*⁴¹ által jól leírt szervezeti kultúra felfogását alkalmazzák, azaz a szervezeti kultúra a közösen megosztott, a szervezettel kapcsolatos, a szervezeten belüli viselkedést szabályozott szerkezeten és implicit szokásokon keresztül irányító felfogások, feltételezések, jelentések, értékek, és normák együttese. Campbell és Göritz⁴² elkülöníti a menedzser (egyfajta vezető, aki alapvetően szervezi a munkát) és a munkát közvetlenül végző beosztotti szintet, és kimutatja (egyebek között), hogy a korrump vállalatot jellemzi például e szintek eltérő szervezetikultúra-felfogása. Például a vizsgálatuk kimutatta, hogy egy korrump szervezet esetében jellemző, hogy a menedzser a teljesítményt mint értéket helyezi a korrupció középpontjába, és a beosztottat a teljesítmény érdekében akár korrupciós cselekedetre is motiválja. A beosztott pedig (egyfajta védekezésként) a korrupciót „újraértelmezi”, azt racionalizálja, és szükséges megtennivalóként fogja fel. Vizsgálatukból külön érdemes kiemelni, hogy a korrump szervezetre jellemző elv „a cél szentesíti az eszközt”, jellemző érték a „biztonság” (itt abban az értelemben, hogy a korrupció segíti a vállalatot, nyereséghez juttatja, és ezáltal biztonságosan ad munkát az alkalmazottaknak), és az is jellemző, hogy az alkalmazottak körében elfogadott, hogy „megbűntetik” azt, aki eltér ezektől az elvektől.

A korrump cselekvés kialakulásában a rendvédelmi szervek speciális szervezeti kultúrájának, azon belül a szervezeti normáknak a figyelembevételét feltétlenül javasoljuk, és talán fontos lenne a „beosztott-vezető” szintet elkülöníteni, és kitérni a szervezet azon jellemzőire is, ami nem közvetlen egyéni szinten hat ugyan a korrupció meglétére, de kultúráján/normáján keresztül segíti annak elterjedését és esetleges fenntartását.

Társadalmi norma és morális felfogás

Az Ajzen-féle⁴³ TVE modellben szereplő szubjektív norma szerepét már korábban tárgyaltuk, és ott a normát meghatározó, illetve közvetítő szereplők a vizsgált személy közvetlen (közeli, illetve távoli) kapcsolati hálójára korlátozódnak, ugyanakkor, ha nem is közvetlen és erős hatást feltételezve, érde-

41 Edgar H. Schein: *Organizational culture and leadership*. Jossey-Bas, San Francisco, 1992

42 Jamie-Lee Campbell – Anja S. Göritz: i. m.

43 Icek Ajzen (1991): i. m.

mesnek tartjuk a *társadalmi szintű normákra* való érzékenység/érzékelés beépítését is a Szem-modellbe. A társadalmi normák egyfajta „szabályrendszer” jelentenek, ami a helyes és a helytelen megkülönböztetésére szolgál, és jellemző rá, hogy az igazán „élő” normák megszegése gyakran szankciót von maga után⁴⁴. A normákat érdemes alapvetően aszerint vizsgálni, hogy egyrészt információt adnak arról, hogy mit kellene tennünk egy adott helyzetben, illetve hogyan képzeljük el, hogy mások mit tennének hasonló helyzetben⁴⁵. Fontos megkülönböztetnünk magukat a társadalmi normákat és ezeknek az egyének által érzékelt/felfogott változatait⁴⁶. A társadalmi normák elsősorban az általános törvényekben, mérvadó emberek és szervezetek kinyilatkoztatásaiban, illetve azok szellemiségében jelennek meg, válnak közismertté, és valamilyen kommunikációs csatornán keresztül közvetítődnek⁴⁷, de ezeket a normákat egy átlagos ember valószínűleg nem ismeri pontosan, az esetlegesen kapcsolódó törvényeket soha el nem olvassa, ezáltal csak elképzelése, illetve szubjektív benyomása van arról, hogy mit is jelenthetnek, mire vonatkozhatnak. Normakövető és törvénytisztelő állampolgárnak lenni normák és törvények ismerete nélkül nem (de valószínűleg azzal együtt sem) könnyű, és valójában függ a szubjektív elképzelésünktől, és így például sokszor eltérően ítéljük meg egy-egy cselekedet súlyosságát, ami viszont befolyásolhatja a viselkedésünket is. Érdemes megemlíteni, hogy például *Fazio*⁴⁸ modelljében a spontán viselkedés esetében empirikus úton igazolta a normák szerepét abban, hogy egyfajta segítséget adnak egy helyzet felismerésében és ezáltal a helyzetből adódó lehetséges kimenetek megértésében. Ez a megértés persze oda is vezethet, hogy ha a normák megszegése elrejthető és nem vezet szankcióhoz, akkor azt hajlamosak vagyunk megszegni, ahogy ezt például *Ewing*⁴⁹ megmutatta a szelektív hulladékgyűjtés egyszerű esetében.

44 Jonathan Bendor – Piotr Swistak: The evolution of norms. *American Journal of Sociology*, vol. 106, 2001, pp. 1493–1545.

45 Robert B. Cialdini – Raymond R. Reno – Carl A. Kallgren: A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 58, 1990, pp. 1015–1026.

46 Maria Knight Lapinski – Rajiv N. Rimal: An explication of social norms. *Communication Theory*, vol. 15, no. 2, 2005, pp. 127–147.

47 Uo.

48 Russell H. Fazio: Multiple processes by which attitudes guide behaviors: The MODE model as an integrative framework. In: Mark P. Zanna (ed.): *Advances in experimental social psychology*. Academic Press, vol. 23, San Diego, 1990, pp. 75–109.

49 Gordon Ewing: Altruistic, egoistic, and normative effects on curbside recycling. *Environment and Behavior*, vol. 33, 2001, pp. 733–764.

Összességében a társadalmi normák Szem-modellbe való beépítését javasoljuk, és fontosnak tartjuk a korrupcióhoz kapcsolódó társadalmi normákra vonatkozóan elkülöníteni a normák „ismeretét”, illetve hogy azok megszegése milyen „szubjektív súlyosságú” szankciót vonna maga után.

Az emberek *morális felfogása* szorosan kapcsolódik a szűkebb társas-kapcsolati, szervezeti, és társadalmi szintű normákhoz, azok felismeréséhez, megértéséhez és természetesen az azokhoz való viszonyhoz (például az elfogadás-elutasítás dimenzióban). Ha valakire azt mondjuk, hogy morálisan elfogadhatatlan (amit tett/tesz, vagy amit esetleg gondolt/gondol), akkor az nagyon súlyos ítélet rá nézve, a kijelentést megfogalmazó felfogásában valószínűleg a vele való együttműködés minden formája szinte lehetetlen (amit erős racionális érvek azért módosíthatnak), még akkor is, ha esetleg például nagyon intelligens és a munkájára egyébként nagy szükség lenne. Egy morális karakterű ember (jó esetben a többség felfogásával összhangban) az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelően gondolkodik, érez, és viselkedik, továbbá figyelemmel van másokra, ha kell, önmagát is korlátozza, pozitívan értékeli a moralitást, és fontos számára, hogy magát morális embernek tartja⁵⁰. Mindazonáltal fontos megállapítani, az, hogy mi tekinthető morálisnak és mi nem, az nem univerzális, hanem egyénenként, kultúránként, szervezetenként változhat⁵¹.

*Kohlberg*⁵² és munkatársai⁵³ *Piaget*⁵⁴ fejlődéslelektani kutatásaira alapozva a morális érvelés fejlődésére, illetve a fejlődési állapotok mérésére dolgozott ki egy összetett rendszert, amely hosszú időre nagymértékben meghatározta a pszichológia moralitással kapcsolatos kutatási irányvonalát. Kohlberg a moralitás kérdését a morális érvelésre koncentráltan dolgozta ki, azt tudatos és nyelvi eszközökkel jól kifejezhetőnek tartotta. *Haidt*⁵⁵ elképzelése előtérbe

50 Taya R. Cohen – Lily Morse: Moral character: What it is and what it does. *Research in Organizational Behavior*, vol. 34, 2014, pp. 43–61.

51 Jonathan Haidt: The righteous mind: why good people are divided by politics and religion. Pantheon Books, New York, 2012

52 Lawrence Kohlberg: The Child as a Moral Philosopher. *Psychology Today*, September, 1968, pp. 25–30.; Lawrence Kohlberg: Stage and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. In: David A. Goslin (ed.): *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally, Chicago, 1969, pp. 347–480.; Lawrence Kohlberg: From Is to Ought: How to Commit the Naturalistic Fallacy and Get Away with It in the Study of Moral Development. In: Theodore Mischel (ed.): *Psychology and Genetic Epistemology*. Academic Press, New York, 1971, pp. 151–235.

53 Lawrence Kohlberg – Charles Levine – Alexandra Hower: *Moral Stages: A Current Formulation and Response to Critics*. Karger, Basel, 1983

54 Jean Piaget: *The Moral Judgement of the Child*. Free Press, New York, 1965

55 Jonathan Haidt: The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, vol. 108, no. 4, 2001, pp. 814–834.

helyezi az intuitív morál meglétét, ami egy „morális intuíció – morális érvelés – morális ítélet” folyamatot feltételez, egyúttal azt is elismeri, hogy az intuíciók és az ítéletek befolyásolhatók a mások által megfogalmazott érvekkel.

Az intuitív moralitás alapján fejlődött ki az úgynevezett *morális alapok elmélete (Moral Foundations Theory)*, amelyet a *Graham, Haidth, Koleva, Motyl, Iyer, Wojcik és Ditto*⁵⁶ által írt összefoglaló kötetben találhatunk meg talán a legátfogóbb áttekintésben. Elméletük szerint a moralitás alapja több- (elméletük szerint jelenleg öt jól alátámasztott alap/intuíció, de a lista bővíthet) irányú összetevőt jelent, ezek a következők:

- gondoskodás/károkozás (*care/harm*);
- megbízhatóság/hazugság (*fairness/cheat*);
- lojalitás/elárulás (*loyalty/betrayal*);
- tekintélyelvűség/ellenszegülés (*authority/subversion*);
- szentségségesség/lealacsonyítás (*sanctity/degradation*).

További javaslatuk, de még nem kidolgozott lehetséges összetevő a morális alapokra:

- szabadság/elnyomás (*liberty/oppression*);
- hatékonyság/pazarlás (*efficiency/waste*);
- tulajdonlás/eltulajdonítás (*ownership/theft*);
- becsületesség/megtévesztőség (*honesty/deception*).

Elméletük szerint, a moralitás alapja nem velünk született ugyan, de kezdetektől fogva „készek vagyunk azokat megtapasztalni”, és individuális fejlődésünk útján a saját tapasztalataink és a mások által közvetített tapasztalatok alapján alakulnak, változnak. *Parkinson, Sinnott-Armstrong, Koralus, Mendelovici és McGeer*⁵⁷ tanulmányában kimutatta, hogy különböző tartalmú morális ítélezésekhez különböző neurális alrendszerek tartoznak, és ez alátámasztani hivatott a morális alapok elméletét.

Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy a szilárd erkölcsiség vizsgálatában mind elvi, mind pedig gyakorlati szempontból is fontos az egyéni morális felfogás feltérképezése. Feltételezésünk szerint az egyéni morális alapok

⁵⁶ Jesse Graham – Jonathan Haidth – Sena Koleva – Matt Motyl – Ravi Iyer – Sean P. Wojcik – Peter H. Ditto: Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 47, 2013, pp. 55–130.

⁵⁷ Carolyn Parkinson – Walter Sinnott-Armstrong – Philipp E. Koralus – Angela Mendelovici – Victoria McGeer: Is Morality Unified? Evidence that Distinct Neural Systems Underlie Moral Judgments of Harm, Dishonesty, and Disgust. *Journal of Cognitive Neuroscience*, vol. 23, no. 10, 2011, pp. 3162–3180.

(azok megsértésének elfogadottsága), azaz a követett morális felfogás kellő prediktív erővel bírhatnak a korrupcióval kapcsolatos szándék kialakulásában is.

A szilárd erkölcsiség munkadefiníciója

A szilárd erkölcsiség vizsgálatához érdemes a Szem-modell alapján megadni a szilárd erkölcsiségű személy jellemzőinek egy munkadefinícióját. A modell szűken értelmezve konkrét korrupciós cselekedetekre vonatkozó szándék kialakulását/elutasítását, illetve annak előzményeit és feltételeit foglalja magában, de a szándék kifejezése erősen befolyásolt a társas kívánatosság által, így javasoljuk, hogy a modell alkalmazásakor elsősorban a korrupciós cselekedet szándékának az elutasítására koncentráljunk, és az elutasítás erősségét próbáljuk becslélni.

A következőkben általánosan (de nem kizárólagosan) jellemezzünk egy szerintünk valóságosan is elképzelhető és dinamikusan formálódható szilárd erkölcsiségű embert, és később egy operacionalizált és statikusan idealisztikus is.

Véleményünk szerint egy valóságos szilárd erkölcsiségű ember

- nem érzéketlen az egzisztenciális-anyagi előnyökre, csak a vágyott tárgyak/helyzetek iránti törekvését kontroll alatt tartja, amennyiben ütközteti azzal az igényével/motívumával, hogy tisztességes és/vagy megbecsült legyen;
- hogy melyik céltárgy/célhelyzet esetében mi minősül tisztességesnek/megbecsülésre méltónak, abban bizony az ő esetében is lehet nagy bizonytalanság, ezek reprezentációja szempontjából jobb, ha legalább az általános elveket „tudja”, de valószínűleg az esetek többségében csak érzi, hogy mi nem helyes, azaz egyszerűsítve: jóérzésű;
- cselekvésére tehát jellemző a tudatosság, és önképére a korrektségre törekvés, de ezek értelmezésében széles egyéni kilengések lehetnek, az öngigazolás szerepe (tehát a saját magatartás elfogadó-elismerő racionalizálása) pedig gyakorlatilag mindenkinél, akinek az önértékelése pozitív, elkerülhetetlen;
- mivel végső soron semmilyen szervezetben nincs arra garancia, hogy a közeli-távoli környezet a korrupció kizárásának ugyanazon normáját érvényesíti és mutatja, a szilárd erkölcsű személyiség abban tűnik ki, hogy korrumpáló atmoszférával is megküzd;
- jellemzi a korrupcióellenes magatartás, aktív fellépés az elkerülhetetlen konfliktusok vállalása terén, valamint küldetéstudatos elkötelezettség, megengedve, hogy e törekvéseket átszínezzék más személyes motívumok, mint a versengés, fokozott rendteremtési igény, hatalomvágy;

- a pszichológiai realitásokkal számolva tehát e pozitív erkölcsi értékeket hordozó és megvalósító személyiség esetében számításba kell venni, hogy természetes módon küszködik kísértésekkel, harcban is állhat környezetével, bizonytalan is lehet a tekintetben, hogy mi és hogyan a jó, nem biztos, hogy előtörténetében maradéktalanul makulátlannak kell lennie, jó, ha tudatos, de még jobb, ha ráérez, ugyanakkor a morális motívumai is szükségképp keverednek más szociális indítékokkal is.

Az általunk adott *operatív munkadefiníció* mindezen túltekintve egy tökéletes/idealisztikus szilárd erkölcsiségű embert jellemez, ez a jellemző kizárólag a későbbi viszonyítás alapjául szolgálhat, ami egy lehetséges vizsgáló/mérőeszköz/teszt kialakításához szükséges. A Szem-modell értelmében a szilárd erkölcsiség munkadefiníciójában szereplő tulajdonságok kialakulásában számos tényező játszik lényeges szerepet, ezek pontos hatásmechanizmusát még nem ismerjük. A szilárd erkölcsiségű személy jellemzéséhez kapcsolódóan most megkíséreljük a befolyásoló tényezők egy lehetséges olvasatát is megadni. Fontos kiemelni, hogy az általunk adott megközelítés összhangban van a rendvédelmi szervek általunk megkérdezett felső vezetőinek az elvárásaival is.

A szilárd erkölcsiségű rendvédelmi munkatárs általános operatív jellemzői (munkadefiníció):

- *attitűdjében* (tudatos és nem tudatos szinteken is) elutasítja, és erősen negatívan ítéli meg a korrupció minden formáját, annak minden következményével együtt (még akkor is, ha személyes részvétele soha nem derülne ki, és egyértelmű előnyökhöz juthatna általa), továbbá teljes mértékben pozitívan ítéli meg a korrupció elleni fellépés minden formáját (még a csekély sikerűt is);
- az általa követett (korrupcióhoz köthető) *szubjektív erkölcsi normákat* lényegesen befolyásoló személyek is – tudomása szerint – teljeskörűen elutasítják, és nem vesznek részt korrupciós cselekményekben, továbbá ha ilyen személyről kiderül, hogy részt vesz/vett korrupciós cselekményben, akkor azt elítéli és akár meg is szakítja vele a személyes kapcsolatát;
- a korrupciós cselekedetekkel szemben erős *szubjektív kontroll* jellemzi, a korrupciónak való határozott ellenállást lehetségesnek és szükségszerűnek, fontosnak tartja, az ellenállásban aktívan gondolkodik (illetve ha adekvát, akkor részt is vesz benne), arra számos konkrét módot ismer, és önálló javaslatokat is meg tud fogalmazni, illetve lehetséges javaslatokról határozott és helyes döntéseket tud hozni;

- *morális karakterű*, a többség felfogásával összhangban, az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelően gondolkodik, érez, és viselkedik, továbbá figyelemmel van másokra, ha kell, önmagát is korlátozza, pozitívan értékeli a moralitást, és fontos számára, hogy magát morális embernek tartja, *morális alapjában* kiemelt szerepet kap a becsületesség, gondoskodás, megbízhatóság, lojalitás, hatékonyság;
- fontosnak tartja az alapvető *társadalmi, illetve rendvédelmi szervezeti normák* követését, fontosnak tartja és képes a korrupcióhoz kapcsolódó társadalmi, illetve rendvédelmi szervezeti normákra vonatkozóan elkülöníteni a normák „ismeretét”, illetve hogy azok megszegése milyen „szubjektív súlyosságú” szankciót vonna maga után;
- a korrupciós cselekményeket tapasztalva, azokat mélyen elítéli, azokban semmiképpen sem vesz részt, az *önértékelése* során tapasztalatát akkor éli meg pozitívan, ha ellenáll, illetve üldözi a korrupció minden formáját, a *nyereség-vesztesség* mérlegelések negatívan értékeli a korrupcióban való bármilyen mértékű, akár csak hipotetikus/feltételezett részvételét/érintettségét;
- *személyiségére* jellemző, hogy lelkiismeretes, kötelességtudó, felelősségteljes, barátságos, őszinte, szeretetreméltó.

IRODALOM

- Ajzen, Icek:** The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, vol. 50, 1991
- Ajzen, Icek:** Attitudes, personality, and behavior. 2nd ed. Open University Press–McGraw-Hill Education, New York, 2005
- Armitage, Christopher J. – Conner, Mark:** Efficacy of the theory of planned behavior: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, vol. 40, 2001
- Barua, Promotosh:** The moderating role of perceived behavioral control: the literature criticism and methodological considerations. *International Journal of Business and Social Science*, vol. 4, no. 10, 2013
- Beck, Lisa – Ajzen, Icek:** Predicting dishonesty actions using the theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality*, vol. 25, 1991
- Bendor, Jonathan – Swistak, Piotr:** The evolution of norms. *American Journal of Sociology*, vol. 106, 2001
- Campbell, Jamie-Lee – Göritz, Anja S.:** Culture Corrupts! A qualitative study of organizational culture in corrupt organizations. *Journal of Business Ethics*, vol. 120, 2014
- Chun-Hua, Susan L. – Chun-Fei, Chen:** Application of Theory of Planned Behavior on the Study of Workplace Dishonesty. 2010 International Conference on Economics, Business and Management. *IPEDR*, vol. 2, 2011

- Cialdini, Robert B. – Reno, Raymond R. – Kallgren, Carl A.:** A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 58, 1990
- Cichocka, Aleksandra – Jost, John T.:** Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, vol. 2, 2014
- Cohen, Taya R. – Morse, Lily:** Moral character: What it is and what it does. *Research in Organizational Behavior*, vol. 34, 2014
- Cropanzano, Russell – Stein, Jordan H. – Nadisic, Thierry:** Social justice and the experience of emotion. Routledge, New York, 2011
- Eagly, Alice H. – Chaiken, Shelly:** The Psychology of Attitudes. Harcourt Brace, Orlando, 1983
- Eagly, Alice H. – Chaiken, Shelly:** Attitude structure and function. In: **Gilbert, Daniel T. – Fiske, Susan T. – Lindzey, Gardner (eds.):** The handbook of social psychology. 4th ed. McGraw-Hill, New York, 1998, pp. 296–322.
- Eagly, Alice H. – Chaiken, Shelly:** The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social Cognition*, vol. 25, 2007
- Ewing, Gordon:** Altruistic, egoistic, and normative effects on curbside recycling. *Environment and Behavior*, vol. 33, 2001
- Fazio, Russell H.:** Multiple processes by which attitudes guide behaviors: The MODE model as an integrative framework. In: **Zanna, Mark P. (ed.):** Advances in experimental social psychology. Academic Press, vol. 23, San Diego, 1990
- Finkel, Norman J. – Moghadam, Fathali M.:** The psychology of rights and duties. Empirical contributions and normative commentaries. American Psychological Association, Washington D.C., 2005
- Forward, Sonja E.:** The theory of planned behaviour: The role of descriptive norms and past behaviour in the prediction of drivers' intentions to violate. *Transportation Research*, Part F, vol. 12, 2009
- Giluk, Tamara L. – Postlethwaite, Bennett E.:** Big Five personality and academic dishonesty: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, vol. 72, 2015
- Giner-Sorolla, Roger:** Judging passions. Moral emotions in persons and groups. Psychology Press, London, 2012
- Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László (szerk.):** Írások a korrupcióról. Helikon/Korridor, Budapest, 1998
- Graham, Jesse – Haidt, Jonathan – Koleva, Sena – Motyl, Matt – Iyer, Ravi – Wojcik, Sean P. – Ditto, Peter H.:** Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 47, 2013
- Guo, Lin – Xiao, Jing Jian – Tang, Chuanyi:** Understanding the psychological process underlying customer satisfaction and retention in a relational service. *Journal of Business Research*, vol. 62, 2009
- Haidt, Jonathan:** The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, vol. 108, no. 4, 2001

- Haidt, Jonathan:** The righteous mind: why good people are divided by politics and religion. Pantheon Books, New York, 2012
- Jost, John T.:** Önálvetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2003 [A szociálpszichológia második évszázada]
- Kam, Jennifer A. – Matsunaga, Masaki – Hecht, Michael L. – Ndiaye, Khadidiatou:** Extending the theory of planned behavior to predict alcohol, tobacco, and marijuana use among youth of Mexican heritage. *Prevention Science*, vol. 10, 2009
- Katz, Daniel:** The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, vol. 24, 1960
- Kohlberg, Lawrence:** The Child as a Moral Philosopher. *Psychology Today*, September, 1968
- Kohlberg, Lawrence:** Stage and Sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. In: **Goslin, David A. (ed.):** Handbook of Socialization Theory and Research. Rand McNally, Chicago, 1969
- Kohlberg, Lawrence:** From Is to Ought: How to Commit the Naturalistic Fallacy and Get Away with It in the Study of Moral Development. In: **Mischel, Theodore (ed.):** Psychology and Genetic Epistemology. Academic Press, New York, 1971, pp. 151–235.
- Kohlberg, Lawrence – Levine, Charles – Hewer, Alexandra:** Moral Stages: A Current Formulation and Response to Critics. Karger, Basel, 1983
- Krosnick, Jon A. – Petty, Richard E.:** Attitude strength: An overview. In: **Petty, Richard E. – Krosnick, Jon A. (eds.):** Attitude strength: Antecedents and consequences. Erlbaum, Hillsdale, 1995, pp. 1–24.
- Lapinski, Maria Knight – Rimal, Rajiv N.:** An explication of social norms. *Communication Theory*, vol. 15, no. 2, 2005, pp. 127–147.
- Lee-Chai, Annette Y. – Bargh, John A. (eds.):** The use and abuse of power. Multiple perspectives on the causes of corruption. Psychology Press, Philadelphia, 2001
- Maior, Gregory R. – Haddock, Geoff:** The Psychology of Attitudes and Attitude Change. Sage Publications Ltd., London, 2010
- Major, Brenda – Schmader, Tony:** Legitimacy and the construal of social disadvantage. In: **Jost, John T. – Major, Brenda (eds.):** The psychology of legitimacy. Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations. Cambridge University Press, Cambridge, 2001
- McCrea, Robert R. – Costa, Paul T., Jr.:** Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 52, 1987
- Mischel, Walter:** Personality and assessment. Wiley, New York, 1968
- Murphy, Kevin R. – Lee, Sandra L.:** Personality Variables Related to Integrity Test Scores: The Role of Conscientiousness. *Journal of Business and Psychology*, vol. 8, no. 4, 1994
- Nigbur, Dennis – Lyons, Evanthia – Uzzell, David:** Attitudes, norms, identity and environmental behaviour: Using an expanded theory of planned behaviour to predict participation in a kerbside recycling programme. *British Journal of Social Psychology*, vol. 49, no. 2, 2010
- Örkény Antal:** Hétköznapok igazsága. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1997
- Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.):** Az igazságosság labirintusaiban. Társadalmi méltányosság és generációs igazságosság a 21. századi Magyarországon. Sík Kiadó, Budapest, 2011

- Parkinson, Carolyn – Sinnott-Armstrong, Walter – Koralus, Philipp E. – Mendelovici, Angela – McGeer, Victoria:** Is Morality Unified? Evidence that Distinct Neural Systems Underlie Moral Judgments of Harm, Dishonesty, and Disgust. *Journal of Cognitive Neuroscience*, vol. 23, no. 10, 2011
- Piaget, Jean:** *The Moral Judgement of the Child*. Free Press, New York, 1965
- Quellette, Judith A. – Wood, Wendy:** Habit and intention in everyday life: the multiple processes by which past behavior predicts future behavior. *Psychological Bulletin*, vol. 124, no. 1, 1998
- Schein, Edgar H.:** *Organizational culture and leadership*. Jossey-Bas, San Francisco, 1992
- Smith, M. Brewster – Bruner, Jerome S. – White, Robert W.:** *Opinions and personality*. Wiley, New York, 1956
- Solinger, Omar N. – van Olffen, Woody – Roe, Robert A.:** Beyond the three-component model of organizational commitment. *Journal of Applied Psychology*, vol. 93, 2008
- Tiberius, Valerie:** *Moral psychology*. Routledge, New York, 2015
- Tyler, Tom R.:** *Why people obey the law*. Princeton University Press, Princeton, 2006
- Tyler, Tom R.:** The psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities. In: **Baumeister, Roy – Vohs, Kathleen D. (eds.):** *New directions in social psychology*. Vol. V. Sage, London, 2012, pp. 261–299.
- Tyler, Tom R. – Jost, John T.:** Psychology and the law: Reconciling normative and destructive accounts of social and system legitimacy. In: **Kruglanski, Arie W. – Higgins, E. Tony (eds.):** *Social psychology: Handbook of basic principles*. 2nd ed. Guilford, New York, 2007, pp. 807–825.
- Van der Thoorn, Johanneke – Jost, John T.:** Twenty years of Social Justification Theory: Introduction the special issue on 'Ideology and system justification processes'. *Group Processes and Intergroup Relations*, vol. 4, 2014
- Váriné Szilágyi Ibolya:** *Jogtudatról – alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége*. L'Harmattan, Budapest, 2010
- Wicker, Allan W.:** Attitudes versus actions: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues*, vol. 25, 1969
- Zint, Michaela:** Comparing three attitude-behavior theories for predicting science teachers' intentions. *Journal of Research in Science Teaching*, vol. 39, no. 9, 2002